

ZBIGNIEW ZDRÓJKOWSKI (Toruń)

Nieznane źródła nowożytnego prawa chełmińskiego

Część II (XVII wiek)

WSTĘP

W poprzednim numerze Czasopisma Prawno-Historycznego opublikowaliśmy pierwszą część *Nieznanych źródeł nowożytnego prawa chełmińskiego*¹. Obecnie wydajemy ich część drugą.

Interesujący nas materiał znajduje się w archiwaliach kurii diecezjalnej chełmińskiej w Pelplinie. Tak więc w rkpsie C. 9 (1625 - 1635), fol. 114 - 130 v. znajduje się szereg aktów normatywnych dla miasta Chełmna, a mianowicie nie tylko Ordynacja biskupa Jakuba Zadzika z 1626 r. (fol. 114 - 119 v.)², wraz z szeregiem załączonych do niej poprzednich aktów normatywnych, jak: Decyzje biskupa Wawrzyńca Gembickiego z 1603 r. (fol. 120 - 124 v.) opublikowane już poprzednio w pierwszej części tej publikacji³, konkluzje biskupa Macieja z Konopatu z 1612 r. (fol. 125 - 127)⁴ oraz tegoż biskupa Punkta z r. 1613 (fol. 127 - 128)⁵, Decyzje biskupa Jana Kuczborskiego z 1615 r. (fol. 128 v — 129)⁶ oraz dekret z r. 1624 (fol. 129 - 130 v.)⁷ ks. Gabriela Władysławskiego⁸ pełniącego wówczas funkcje administratora diecezji chełmińskiej sede vacante po śmierci biskupa Jana Kuczborskiego (31 III 1624).

¹ Por. Czasopismo Prawno-Historyczne, XXIII, z. 2, 1971, s. 141 - 182.

² Por. niżej tekst V, s. 160 - 167.

³ Por. CPH, XXIII, z. 2, 1971, s. 174. Tekst tych decyzji drukowany pierwotnie na podstawie rkpsu 179 fary chełmińskiej znacznie zniekształcony przez kopistę, został poprawiony w korekcie szpaltowej na podstawie rkpsu C. 9 Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie.

⁴ Por. niżej tekst I, s. 155.

⁵ Por. niżej tekst II, s. 157.

⁶ Por. niżej tekst III, s. 158.

⁷ Por. niżej tekst IV, s. 159.

⁸ Ks. Gabriel Władysławski urodził się ok. 1561 r. w mieszczańskiej rodzinie w Chełmży. Pierwotne jego nazwisko brzmiało zapewne Przerwany lub Przerwań-

Ordynacja z 1626 r. nie weszła jednak od razu w życie, gdyż stanęła temu na przeszkodzie tocząca się właśnie pierwsza wojna polsko-szwedzka i dlatego też biskup Zadzik, wybitny dyplomata, a z czasem kanclerz w. koronny (1628 - 35), pismem do magistratu miasta Chełmna (4. II 1627) zapowiedział ponowne doręczenie mu tekstu ordynacji przez specjalnie do tego celu powołaną komisję⁹ — w składzie kanonika i oficjała chełmińskiego ks. Walentego Szczawińskiego¹⁰, kanonika chełmińskiego ks. Jana Mikołajewskiego ekonoma biskupstwa¹¹ oraz Szczęsnego Wiewierskiego, starostę klucza majątków biskupich w Starogrodzie pod Chełmnem, która miała jednocześnie uzgodnić i dopilnować wykonania przez miasto postanowień tej ordynacji.

W rezultacie swej działalności komisarze ci wydali dekret (24 II 1627) nakazujący miastu wykonanie zarówno szeregu postanowień poprzednich biskupów, jak i też ordynacji z 1626 r.¹² Mieszczanie chełmińscy oparli się jednak temu, wnosząc wkrótce potem suplikę do biskupa Zadzika i prosząc go o cofnięcie szeregu zarządzeń szczególnie dla nich uciążliwych i sprzecznych — ich zdaniem — z przywilejami, prawem chełmińskim oraz poprzednimi wilkierzami¹³. W szczególności rada wypowiedziała się przeciw powiększeniu czynszów, motywując to zarówno stratami poniesionymi przez mieszczan wskutek powodzi, jak też i rabunków dokonywanych przez żołnierzy, w związku z tocząca się wojną. Szczególnie oparli się mieszczenie przepisom regulującym ich korzystanie z lasów miejskich — w odniesieniu zarówno do opał, jak i do użytkowania drzewa budulcowego — jako sprzecznym nie tylko z dotychczasowym prawem i nadmiernie wielkim ciężarem dla zubożałego na skutek wojny mieszczaństwa, lecz także jako z przyszłą przyczyną całkowitego upadku miasta i wsi miejskich oraz budynków publicznych i prywatnych, których restaurację i remontowanie właśnie ordynacja biskupia tak zdecydowanie nakazuje. Mieszczanie wypowiedzieli się również prze-

czyk, którego używał w zlatynizowanej formie Praevantius. Dzięki wybitnym zdolnościom i poparciu królowej polskiej Anny Austriaczki ukończył studia w Grazu i Rzymie, a następnie był wybitnym wychowawcą dzieci Zygmunta III, który w nagrodę nadał mu nazwisko Władysławski wraz z herbem. Od 1619 r. pełnił funkcje kanonika chełmińskiego, a w 1624 r. został administratorem tej diecezji sede vacante. Zmarł w 1631 r. Zapisał znaczne sumy Akademii Krakowskiej oraz był fundatorem bursy chełmińskiej przy tej uczelni. Por. także dalsze o nim dane u ks. A. Mańkowskiego, *Pralaci i kanonicy katedralni chełmińscy*, Roczn. Tow. Nauk. w Toruniu (TNT), XXXIV, 1927, s. 402 - 4.

⁹ Por. niżej tekst VI, s. 167.

¹⁰ Ks. Walenty Szczawiński, archidiakon uniejowski, oficjał chełmiński (1617), kanonik chełmiński (1615) i sekretarz królewski zmarł w 1631 r. (por. ks. A. Mańkowski, o. c., Roczn. TNT, XXXIV, 1927, s. 384 - 5).

¹¹ Ibidem, s. 384.

¹² Por. niżej tekst VII, s. 167.

¹³ Por. niżej tekst VIII, s. 170.

ciw reglamentacji cen żywności oraz zwrócili uwagę biskupa na znaczne straty, jakie miasto ponosi na skutek działalności produkcyjnej i handlowej biskupiego klucza majątków w Starogrodzie. Ścisła egzekucja powyższych postanowień doprowadziłaby do upadku miasta, a tym samym i utraty dotychczasowych dochodów biskupich z niego. W rezultacie zrealizowania tych wszelkich ograniczeń, nakazanych przez ordynację — jak piszą mieszczanie — *tylko by nam wiatr wolny zostawał*.

Argumentacja mieszczan odniosła pewien skutek i biskup Zadzik specjalną deklaracją (6 III 1627) zawiesił chwilowo egzekucję postanowień ordynacji, chcąc przez ten czas — jak pisze — *obaczyć, jakie staranie wszystkich będzie około dobra pospolitego, jakie obmyśliwanie około przyczynienia pożytków miasta* oraz zapowiedział surową egzekucję ordynacji, gdyby nie nastąpiła poprawa w zarządzaniu sprawami miejskimi ¹⁴.

W kilka lat potem (25 X 1634) biskup Zadzik dokonał confirmacji dotychczasowych przywilejów i praw miejskich ¹⁵.

Następnym biskupem, który poświęcił dużo uwagi dalszemu uregulowaniu spraw tego miasta był Kasper Działyński (1639 - 1646), który wydał ordynację z dnia 24 III 1641 r.¹⁶, a następnie (6 XII 1642) powołał komisję w składzie kanonika i archiprezbitera chełmińskiego ks. Jana Schmaka ¹⁷, sekretarza tejże kurii ks. Waleriana Radzyńskiego, i instygatora biskupiego ks. Jana Potrykowskiego ¹⁸, której zlecił na podstawie specjalnych wytycznych (*puncta*) przeprowadzenie rewizji dochodów miasta Chełmna i wyegzekwowania szeregu postanowień biskupich poprzednich i aktualnych mających zarówno charakter gospodarczy, prawno-ustrojowy, społeczny, a nawet i natury obyczajowej ¹⁹. Komisja ta dokonała rewizji gospodarki miasta oraz wydała (9 XII 1642) szereg decyzji i zaleceń ²⁰.

Ostatnim tekstem tu opublikowanym, są ordynacje z 1676 r.²¹ biskupa-sufragana, administratora diecezji sede vacante Macieja Bystrama ²²,

¹⁴ Por. niżej tekst IX, s. 172.

¹⁵ Por. niżej tekst X, s. 173.

¹⁶ Por. przyp. nr 2 oraz niżej tekst XI, s. 174.

¹⁷ Ks. Jan Schmak (rodem z Lubawy), kanonik chełmiński (1630), audytor kurii biskupiej, protonotariusz apostolski, z czasem oficjał i dziekan kapituły chełmińskiej zmarł w 1658 r. (por. ks. A. Mańkowski, o. c., Roczn. TNT, XXXIV, 1927, s. 366 - 7).

¹⁸ Ibidem, s. 334 - 6.

¹⁹ Por. niżej tekst XII, s. 177.

²⁰ Por. niżej tekst XIII, s. 179.

²¹ Por. niżej tekst XIV, s. 182.

²² Maciej Bystram, kanonik chełmiński (1635), z czasem archidiakon (1651) i biskup-sufragan chełmiński oraz tytularny biskup argiweński (1659) zarządzał dwukrotnie jako administrator sede vacante diecezją chełmińską (1653 i 1674 - 6), po czym wkrótce zmarł (1677). Por. ks. A. Mańkowski, o. c., Roczn. TNT XXXIII, 1926, s. 16 - 18.

regulujące sprawę wolnego wyboru burmistrzów i radnych, sprawy sądowo-procesowe (zwłaszcza dopuszczalności apelacji od wyroków sądów miejskich do biskupa chełmińskiego jako pana miasta) oraz niektóre inne sprawy jego obywateli.

Źródłem, z którego zaczerpnięto opublikowane poniżej teksty są, wspomniane już, a zachowane w Pelplinie akta kurii (kopiarze dokumentów) biskupa Jakuba Zadzika C. 9 (1625 - 1635), biskupa Kacpra Działyńskiego C. 13 (1639 - 1646) oraz biskupa Andrzeja Olszowskiego i administratora diecezji ks. Macieja Bystrama C. 18 (1664 - 1677). Publikowany tu materiał ma charakter, w zasadzie, normatywny. Jednakże dla dania ciągłości obrazu wzajemnych stosunków między biskupami chełmińskimi a miastem Chełmnem, wydrukowany tu został także wyrok administratora ks. Gabriela Władysławskiego z 1624 r., skazujący Chełmno na grzywnę (tekst IV), a także suplika mieszczan chełmińskich z 1627 r. (tekst VIII) oraz akt powołania komisji z 1642 r. dla uregulowania spraw Chełmna (tekst XII).

Ponieważ drukowane teksty są stosunkowo krótkie, zrezygnowano w nich z uwidoczniania paginacji podstawy źródłowej, podając ją tylko w nagłówkach poszczególnych tekstów.

Wszystkie opublikowane niżej teksty są cennym zestawem bardzo interesujących aktów, regulujących różnorodne sprawy Chełmna oraz przejawem walki miasta, broniącego swoich praw, uzyskanych w drodze rozwoju prawa chełmińskiego, z dążeniami biskupów chełmińskich, od 1505 r. panów miasta, dążącymi w myśl swoich interesów gospodarczych do ograniczenia dotychczasowych uprawnień miejskich.

W obecnej, drugiej części *Nieznanych źródeł nowożytnego prawa chełmińskiego* nie objaśniliśmy terminów omówionych już w przypisach części pierwszej. Dlatego też odsyłamy do nich czytelnika części drugiej. Chciałbym także tu w tym miejscu podziękować p. doc. dr Krystynie Bukowskiej-Gorgoni za pomoc w odczytaniu i ustaleniu ostatecznej lekcji niektórych publikowanych tu tekstów, a prof. drowi Witoldowi Maisłowi za instruktywną recenzję redakcyjną.

**I. Konkluzje ks. biskupa Macieja z Konopatu dla miasta Chełmna
z dnia 6 XII 1612 r.**

(Arch. Pelplin C. 9, fol. 125 - 127)

Konkluzyje przez Jaśnie Wielebnego Pana PJE. Mści ks. Macieja z Konopatu z Bożej Łaski Biskupa Chełmińskiego mieszczanom chełmińskim podane.

1. Naprzód, iż Roga burmistrz, Pniewski, Conrad Hege, Georg Knap, Nogacki, Luskowski, inwentarza prowentów miejskich nie tylko na czas naznaczony, to jest *pro die 3 julii* podług rozkazania naszego, ale też i dotychczas nie spisali. Dlatego surowie pod winami srogiemi rozkazujemy, żeby inwentarz ten przez nich najdalej do 4 niedziel spisany i zgotowany był do czego im służyć naszego szlachetnego Michała Trzcińskiego przydawamy.

2. Żeby burmistrz z radą tym, którzy na wieżach mieszkają od świętego Michała blisko przyszłego mieszkanie zapowiedzieli.

3. Budownic[z]y żeby cegłę na budowanie szkoły i kościoła jako najpilniej sposabiał i gotował.

Mury i wieże miejskie żeby naprawował.

4. Holandrom, Szotom i inszym, którzy teraz nowe dobra w mieście i na wymiarach bez konsensu JE. Mści Ks. Biskupa pokupili, żeby się [wy]prowadzili, albo się o konsens JE. Mści starać rozkazali.

5. Rzeźnicy, żeby wołów z miejskich pastwisk do Gdańska i do miasta żadnego nie przedawali, a kognicyja z[e] strony przywileju ich, *differtur do szczęśliwego da P[an] Bóg przyjazdu JE. Mści.*

6. Poddani i kmiecie miejscy żeby przez burmistrze i rajce na prywatne ich roboty i zaciągi wyciągani nie beli.

7. Tamę przy Wiśle żeby nie [o]mieszkając tak poddanymi miejskimi jako i samemi mieszczanami wszystkimi *iuxta quantitatem fundi et possessionum* zasypali i naprawili.

8. W Bramę Rybacką krzyże żelazem okowane żeby wkopać rozkazali, tak jakoby tam wozami nie jeżdżono.

9. Łażnia, która *in spatio 4 septimanarum* naprawić powinni beli, surowie pod winą według woli naszej nakazaną, rozkazujemy żeby *ab hinc ordine quatuor septimanis* koniecznie naprawili i restaurowali, tak żeby jej zażywać można, a ci którzy jej przez ten czas na swój pożytek zażywali, żeby to nagrodzili.

10. *Szysgart*¹ spustoszały żeby go *ex nunc* naprawiano, tak żeby ćwiczenie starodawne strzeleckiego bractwa jako najprędzej odprawować się mogło i prowent z niego szedł jako zdawna. Także i tego dzisiejszego

¹ Szysgart — strzelnica (od niem. *Schussgarten*).

bractwa strzeleckiego starszemu, albo jako to zowią królowi, role żeby zasiane oddane były.

11. A że kamlarz urzędów wiele na siebie ponosił, którym trudno podołać mógł; przeto do budynku i cegielni inszego, to jest Nogackiego, a do jezior i lasów Kossedę deputujemy i naznaczamy, rozkazując żeby się jeden drugiemu w urząd nie wdawał. Wszakże kamlarz poddanych, także i leśni drzewa budowniczemu użyczać i dodawać mają.

12. Retenta wszystkie przeszły kamlarz Pniewski do Ś[więtego] Marcina blisko przyszłego wyciągać ma i kamlarzowi terażniejszemu oddać, czego ma rada dojrzeć i pilnie egzekwować.

13. Ciężę², żeby dwaj z mieszczan wybierali.

14. Thomasz Szot, żeby z domu od Przyłubskiego nabytego czynsz do szpitala płacił od tego czasu jako Przyłubski domu tego od Bajerskiego nabył, a który czynsz Thomasza jak najprędzej zapozwać i egzekwować.

15. Iż J. M. Panna Ksieni czynsz powinna płacić z ról pewnych po 2 marki [?] od lat kilkunastu, także i z gruntu Turza rzeczzonego po grzywnie, przeto Roga ma się czynszu tego u Panny Ksieni upominać i on wyciągnąć powinien będzie.

16. Taż Panna Ksieni domki dwa od mieszczanina Powąski rzeczzonego kupiła, pytać się jak dawno i z jakimi ciężarami, co z zapisu zrozumieć się może. Tak żeby *debita onera Civitati* z nich nie ginęły.

17. Pniewski żeby zapłacił resztę *ex nunc* flo[renów] 106, którą pozostał [winien] podług regestrów które są na ratuszu.

18. Na młyny końskie Roga przywileje ukazać powinni są.

19. Z strony florenów 50 z Młyna Żakowskiego z roku jednego, którego się dorachować nie mogli, żeby inkwizycją uczynili i do tego przywiedli, żeby ten czynsz na Ś[więty] Marcin jako inszy płacony był. Żeby z handlów i towarów, a osobliwie z wina, małmazyji, piw gdańskich, śledzi i inszych przewoźnych rzeczy prowent i dochód na poprawę kościoła i ratusza należeli.

20. O miejsca na szpital Ś[więtego] Ducha żeby obmyślili. Księgi miejskie, żeby przez p. Trzcińskiego³ [?] i pisarza chełmińskiego przejrane i rewidowane były.

21. Przywilej albo *Vidimus* jego na grunty miejskie, które Jego M[iłoś]ć Pan W[ojewoda] chełmiński⁴ trzyma, żeby Kaczkowski P[an]u Trzcińskiemu [?] oddał.

Dan z Konopathu die 2 augusti anno 1612.

Maciej z Konopathu biskup chełmiński mpp. locus sigilli

² Cięża — akcyza, podatek pośredni od trunków.

³ W oryginale, w obu ostatnich zdaniach, chyba błędnie wymienione nazwisko Tresurski.

⁴ Był nim Ludwik Mortęski pełniący funkcje wojewody chełmińskiego w latach 1611 - 1615.

II. Punkta wydane dnia 4 IX 1613 r. przez ks. biskupa Macieja z Konopatu dla miasta Chełmna

(Arch. Pelplin C. 9. fol. 127 - 128)

Punkta, które tenże Jegomość ks. Biskup ku ozdobie miasta swego Chełmna podać raczył.

1. Naprzód, aby burmistrz i rada, ławnicy w niedzielę i święta uroczyste, w kościele przez mszą świętą na swych miejscach w kościele farskim bywali, pod winą zwykłą.

2. Gospodarze z pospólstwa także, okrom drogi albo przyczyny słusznej.

3. Bractwo strzeleckie z prowentami swemi, z którego też cokolwiek przychodzi na chwałę Bożą do kościoła farskiego, aby *ad pristinum statum* przywiedzione było jak najprędzej i szybszym zbudowany był *in decursu unius anni a data pr[ae]sen[ti]* według dekretu o tym już prze[d]-tym uczynionego.

4. Aby mury i tormy miejskie poprawione były a chlewy wszelakie i budki do muru przystawione, także i w tormach poklecone, wyrzucone były zaraz na wiosnę przysłą.

5. Aby ulice podle murów tyłami i płotami zacieśnione, rozprzestrzenione były *in spacio sex septimanarum*.

6. Aby do placów pustych żaden wymiar nie trzymał aż dom pobuduje. A *interim* niż domy na placach pustych pobudują [aby] z wymiar ich na ratusz pożytek siedł.

7. Aby z tych domów, gdzie mieszczanin komornika chowa z wymiar do nich należących czynsz dobry siedł, dotąd poko mieszczanin się w nim nie postanowi.

8. Aby wymiary od domów żadnym sposobem alienowane nie były *sub nullitate*.

9. Aby *contractus* z Holendrami mieszczanie prywatni o najmy gruntów albo wymiar swoich przed księgami ławniczemi albo radzieckimi czynili *alias sub nullitate*.

10. Aby każdy mieszczanin który do domu cały dwór ma, z każdego domu takiego miał zbroję, szyszak, rusznice i szable, żeby czasu potrzeby za nakazaniem zwierzchności, tak wiele osób, jako takich domów ma, z takim rynsztunkiem wyprawił i stawiał.

11. A z domów mniejszych z szablą i rusznicą [aby] tylko ekspedycja była.

12. Gdy komu miejskie [prawo] dawać mają, aby we własnej zbroji, z szyszakiem, szablą i rusznicą własną na ratusz się stawiał i przysięgę oddał.

13. A jeśliby mniejszą posesyję kupił, niż dwór, tedy z szablą i rusznicą tylko własną.

14. Podwieszk radzie i ławnikom podzielony, aby był w rzędzie lepszym

i aby każdy dzierżawca budowania nie pustoszył, ale dobrze poprawił *suo sumpto sub privatione*.

15. Kamlarzowi *praescribere modum*, aby na prywatne szarwarki poddanych nie zaciągał.

16. Aby na potem żaden obcemu domów, wymiar albo gruntów nie zastawiał, ani przedawał, ani arendował, a jeśli są które zastawne, ma je rada wykupić i trzymać.

17. Aby inwentarz domów wszystkich, ogrodów i wymiar albo gruntów do nich należących, wsi, poddanych i wszelkich prowentów miejskich także i *supellectilis praetorii* spisany być.

18. Aby na kościoły: farski, Ś[więtego] Ducha, Ś[więtego] Marcina respekt pilny w poprawowaniu mieli.

19. Dzwonaryją¹ aby reperowali i dzwon przelali.

20. Aby szpitale i dom chorych opatrzeni, co Jegomość zakładając dał florenów 50.

Czego dla lepszej wiary pieczęć swą Jegomość przycisnąć rozkazał i ręką swą podpisał. W Starogrodzie 4 septemb[ra] anno 1613.

Matthias à Konopath Episcopus Culmensis

¹ Dzwonaria, dzwonaryja — dzwonnica, wieża w której znajdują się dzwony.

III. Decyzje ks. biskupa Jana Kuczborskiego dla miasta Chełmna z dnia 13 VI 1615 r.

(Arch. Pelplin C. 9, fol. 128 v — 129)

Ex decisionibus Reverendissimi olim Domini Joannis Kuczborski XIII mensis junii anno MDCXV.

1. Magistratus et tota communitas ut turrim ad parochiale templum sitam, quae iam iam indies ruinam minatur, ab actu praesenti ad tempus quadragesimae proximae futurae restaurent, aedificent. Ne vero interim collabatur providant et curent sub poena arbitraria irremissibiliter luenda.

2. Officiales omnes civitatis, ut rationes de perceptis et calculum de proventibus civilibus, fidei suae commissis coram nostris deputatis (quos ex nunc indicimus ad id) faciant sub poena itidem arbitraria, fisco nostro applicanda.

3. Decretum per olim Reverendissimum Dominum Matthiam a Konopat immediate praedecessorem nostrum, in rem Fraternitatis iaculantium latum, effectum suum intra decessum unius anni sortiatur, sub saeva poena fisco nostro luenda.

4. Magistratus indaget, num Martinus Roga secundum morem antiquum a communi diversorio civili *Gelda* dicto, in quo advectitia propinatur cerisia, censum per ducentos florenos polonicales pro annis praeteritis civitati penderit, pro sequentibus vero annis, quo quis maiorem censum se

quotannis daturum obtulerit, eidem illud publicum diversorium confertur et elocetur: honestis tamen personis ad id proximioribus sub poena arbitraria ex magistratu exigenda.

Officinam laterariam, alias cegielnicę Nogacki magistratui reddat sic quomodo primitus tradita fuit, ad quod poenis arbitrariis compelli debet.

**IV. Wyrok administratora diecezji chełmińskiej sede vacante
ks. Gabriela Władysławskiego na miasto Chełmno z dnia 23 X 1624 r.**

(Arch. Pelplin C. 9, fol. 129 - 130 v.)

Decretum Admirabilis Reverendi Domini Gabrielis Władysławski, Praepositi Varsaviensis, Canonici Culmensis, Administratoris sede vacante Episcopatus Culmensis, Culmae XXIII octobris MDCXXIV latum.

In termino hodierno ex visione in causa infrascripta in iudiciis proxime praeteritis decreta, in diem hodiernum legitime incidente et proveniente idque in causa et actione iudiciaria per instigatorem Episcopatus Culmenis actorem illustris proconsuli consulibus, sculteto, scabinis totique communitati Civitatis Culmensis de personis, officiis, personique ipsorum propriis in iudicium praesens occasione desolationis seu desertionis civitatis eiusdem et moeniorum, platearum, portarum, sylvarum, viarum tam intra, quam extra Civitatem Culmensensem existentium, Domusque Anglicae in stabulum caulas conversionis, liberique ad muros civitatis aditus praepeditionis prout quemlibet actio praesens concernit et afficit, citatis instituta et intentata. In qua causa iudicium praesens visionem neccesariam fuisse adimvenerat ad eamque peragendam generosos Felicem Wiewiórski capitaneum starogrodensem et Stanislaum Baierski deputaverat, terminumque peremptorium post peractam vel non eandem visionem partibus ad ulterius procendendum conservaverat.

Dilatione praefatae visionis de praemissis fuis canenda. Illustris et admirabilis Reverendus Dominus Administrator Episcopatus Culmensis una cum Consiliariis suis praefatis ex iudicialibus contraversiis partium modo quo praemissum est coram se comparentium factis, eisdem que bene intellectis, quoad desolationem Civitatis memoratarum platearum, quoniam non solum ex relatione dominorum ad visionem in ea causa peragendam deputationum deductum est, verum etiam ex propriis ipsorum citatorum confessatis constat magnam praemissorum extitisse et ad praesens esse desolationem seu desertionem, eam vero supina negligentia et temeritate per officiales civiles, temporibus olim illustrissimorum et reverendissimorum dominorum Laurentii Gembicki et Matthiae Konopacki Episcoporum Culmensium, qui itidem in eo negatio certas ordinationes et decisiones laudabiliter fecerunt officiis fungentes adauctam fuisse. Licet enim iidem citati tales ordinationes et sanctiones habuerint, non tamen sese circa illarum praescriptum gesserunt ac neque illas ad effec-

tum deduxerunt, immo ipsis contravenerunt. Idcirco ob talem ipsorum temeritatem et contraventum quantus citati temporibus praefatorum illustrissimorum et reverendissimorum Dominorum Episcoporum officii fungentis poenam 25 florenorum ungaricalium pro festo sancti Martini Episcopi et Confessoris proxime venturo de bonis suis propriis ad manus praefati spectabilis Martini Lisowski sub poena maiori realiter et in effectu exsolvant et reponant; eam vero idem Lisowski cum scitu loci ordinarii nostri in pios usus convertat. Nihilominus tamen ut praenominati citati ordinationes praefatas et contentum ordinationis praesentis ad effectum deducant, adimpleant et observent sub poena arbitraria praesenti, in defectu decreto eidem satisfactionis super ipsis et bonis ipsorum interposita et decreta.

Quantum vero immoderatam desolationem silvarum attinet condonata et remissa ad praesens poena citatis arestum officiosum super arbores et ligna, iam per citatos excisa intra et extra eandem civitatem existentia, imposua et decrivit, ut officium consulare easdem arbores et ligna in usum et necessitatem civitatis et laterum officinam pro cremandis lateribus converti curet et faciat, itidem sub poena arbitria. De modo vero ab actu praesenti praedictarum silvarum in posterum utifruendi concordiam cum generoso Felice Wiewierski capitaneo starogrodensi ineundam et per loci ordinarium approbandam et confirmandam observare tenebuntur. Quoad vero stabulum penes Domum Anglicam in medio foro erectum decrevit, ut illud in depositorium seu conservationem instrumentorum bellicorum et armorum civilium convertant. Vias denique et stratas publicas intra et extra civitatem eandem antiquitus existentes et ad praesens convulsas et deterioratas reparent et restaurent. Casu vero in toto vel in parte decreto eidem contraventioni ex tunc causa eadem cum partibus ipsis ad iudicium et officium, cui citati cum personis ac bonis suis subsunt, pro ulteriori causae eiusdem executione remittitur decreti praesentis vigore.

**V. Ordynacje dla miasta Chelмна ks. biskupa Jakuba Zadzika
z dnia 20 V 1626 r.**

(Arch. Pelplin C. 9, fol. 114 - 119 v.)

Mensis Maius Starogrodi

Ordinatio Civitatis Culmensis

Jacobus Zadzik Dei et Ap[osto]licae Sedis gratia Ep[isco]pus Culmensis et Pomesaniae nec non Ecclesiae Cathedralis Plocensis Praepositus.

Wszem wobec i każdemu z osobna, komu to wiedzieć należy, oznajmujemy. Iż za szczęśliwym przyjazdem naszym na biskupstwo to, nam od Pana Boga i od Stolice Apostolskiej zlecone, przyszło nam w rządy wszelakie biskupstwa tego wejrzeć, a osobiwie jednak w rządy miasta na-

szego Chełmna, a jeŝliby co z porządku swego wypadło i dawnym decyzyjom praedecesorów naszych nie dosyć się działo, to wszystko w klube swą wprawić umyśliliśmy. Jakoż dosyć uważnie rozmowiwszy się i spólnie naradziwszy z Ich M[ó]sciami prałaty kapituły naszej, punkta niżej opisane, postanawiamy i aby się im dosyć we wszystkim działo, mieć to chcemy.

Naprzód:

1. Obieranie burmistrza

Siła na ty należy, aby ci, którzy inszymi rządzić mają, sami do tych rządów sposobnymi beli, także ciężary rządów Miasta nie na jednych tylko przekładane były, ale żeby i drudzy one ponosili i oraz w rzeczach do rządu potrzebnego należących, eksperiencją brali. Przeto postanawiamy, aby *quotannis, praemissis circa electionem fieri solitis*, burmistrz od wszystkich, którzy w radzie siedzieć będą, *per vota*, w których ma *pluralitas concludere*, obierany być a potem przez nas aprobowany, gdyż dożywotnie burmistrzostwo przycięszym być drugim musi, którzy do publicznych zabaw prywatnego gospodarstwa omieszkiwać muszą.

2. Obieranie rady

W radę aby obierani beli ludzie godni, prawa chełmińskiego i wilkierzów miasta wiadomi, łaćniński język, a osobliwie niemiecki, w tych krajach barzo potrzebny, umiejący, który gdy przy łaćnińskim i polskim języku osoba, która niemiecką [?] [mowę] umieć będzie, na te, ma być osobliwy w elekcyjej respekt. A jeŝliby kiedy do tego przyszło, żeby w radzie nie miało więcej person nad pięć albo sześć zostać, którzyby inszych obierać mieli, to postanawiamy, aby ci wprzód dwu obrali, którzyby za wiadomością naszą przysięgę oddawszy, potem spólnie z inszymi radnemi drugich obierali, których by nie dostawało do Rady. Postanowiamy to przytem, aby dwaj z rady, powinni każdego roku przywileje miesckich; wilkierz także żeby być czytany co rok przy odprawowaniu elekcyjej, czego burmistrz pod winą grzywien dwudziestu przestrzegać ma.

3. Obieranie sechmistrza

Nie mniej i na tym zawisł rząd miasta, aby lud pospolity miał człowieka jednego, którego pospolicie Sechmistrem zowią, którzyby tak po trzeby, jako i ciężary, jeŝliby jakie miał człowiek pospolity od rady, nam jako Zwierzchności swej odnosił, także i z radą umawiał się o nich, mieć to tedy chcemy, aby przerzeczonego Sechmistra, podług decyzji godnej pamięci J. E. Mci Ks. Gembickiego, lud wszytek pospolity zgodnemi głosami swemi obierał i takowego upatrował, któryby praw, zwy-

czajów i wilkierzów miasta tego świadomy był. Na którą elekcją aby się wszytek lud pospolity schodził, tego chcemy, a ktoby przez słusznej przyczyny absentował się, taki ma być karany trzema grzywnami pruskimi; która wina wybrana przez fiskala naszego, ma się obrócić na воск do kościoła farskiego w Chełmnie.

4. Przyjmowanie nowych mieszczan

Upatrzyliśmy i to, że się do miasta Chełmna ludzi rozmaitych temi czasy udawa, którzy ani listów rodowych, ani wolnych od Panów swoich nie mają. Przeto przychylając się do ordynacyjej praedecesorów naszych postanawiamy, aby żadnemu mieskie [prawo] nie było dane, ażeby pokazał list *legitimi ortus*, *litteras bonae conversationis* i list wolny od Pana swego, jeśliby był poddanym szlacheckim. Także i insze *requisita* według wilkierza miejskiego; co wszystko ma być *ad acta* inserowane. A jeśliby rada kogo przyjąć do mieskiego [prawa] przez takowych listów śmiała, podpadać winę będzie piędziesiąt grzywien pruskich *fisco nostro*, którą winę rada *de suo* ma odłożyć, a nie *ex proventibus* ratusza. Doglądać też tego będą, aby wedle ordynacyjej J. E. Mci Konopackiego ci, którzy do miasta przymowani będą, mieli rynsztunek, wedle tejże ordynacyjej. A iż miasto każde rzemieślnikiem dobrym stoi i onym się zdobi, starać się ma *Magistratus*, aby skąd mogą zaciągali do mieszkania miasta tego rzemieślników dobrych, porządnych, na których temu miastu barzo zeszło, a osobliwie o cudzoziemce rzemieślniki starać się będą.

5. Liczby odprawowanie

Do rządu dobrego należy i to, aby Zwierzchność wiedziała o prowentach i wydatkach miasta każdego.

Przeto i my *in haerendo* dyrekcyjej godnej pamięci Jego Mci Ks. Gembickiego praedecesora naszego, chcemy, aby dwie niedzieli w post każdego roku szafarz miejski rachunek czynił z prowentów wszystkich miejskich i wydatków, przy których rachunkach ma być starosta nasz starogrodzki albo i inszy komisarze od nas do tego naznaczeni [a] także i burmistrz, dwaj z rady, dwaj z ławy, szechmistrz i dwaj od pospolitego człowieka, dla lepszej informacyjej tym, którzy rachunków słuchać będą. Te rachunki tydzień przed tym mają być obwieszczone staroście naszemu starogrodzkiemu. Teraźniejsza zaś liczba ma się odprawić przed komisarzami od nas naznaczonymi, począwszy od ostatnich rachunków aż do tego czasu. Przed którymi komisarzami powinien będzie *Magistratus* rzetelne inwentarze dóbr wszystkich miejskich, tak ruchomych jako i nieruchomych ukazać, któreby były autentyczne i z wiadomością pospolitego człowieka uczynione. Tamże zaraz ma dać *Magistratus* sprawę Komisarzom naszym *goczfeniku* ¹ który wzięty od Grudziądzan z Rozgartu, gdzie

się obrócił. Także i o tych pieniądzach, które wybierali pod powietrze od Holandków, jeśli się obrócili na pożytek miejski, czyli *ad usus privatorum*.

6. Aukcja czynszów

Rzeczy wszystkie im dalej, tym w większą cenę wstępują, przeto słuszna rzecz, aby też i czynsze z dóbr miejskich podniesione były; więc żeby ci, którzy mają swoje z miasta pożytki, do ciężarów się też przyczynili, co poruczamy Komisarzom naszym, aby oni wspólnie *cum Magistratu* lustrawwszy wprzód dobra wszystkie miejskie aukcję z tych dóbr czynszu *ex congruo et aequo* postanowili ażeby nikt od tej aukcji nie uchylił [?] tego dojrzą; postanowią też *communicato consilio cum Magistratu*, aby komornicy, ogrodnicy, najemnicy i insi co bydła, świni, gęsi chowają, cokolwiek na ratusz od pastwisk dawali. Waga i miara aby [w] wieżę wprawiona była i żeby masła achtele ważono, rzeczy na ratuszu mierzono, od czegoby pożytek mógł być. Z wina także, małmazyji, śledzi i inszych rzeczy przewoźnych aby miastu szedł pożytek, postanowią. Z giełdy któżkolwiek z mieszczan więcej da, temu ma być arendowana bez wszelkich respektów. Ciż komisarze nasi dojrzą tego, żeby piwo dobre i swoim porządkiem robione i sprzedawane było. Wieś mieska Sziniek², aby do ostatniego zniszczenia nie przyszła, chcemy tego, aby [na] czynsz pewny obrócona była, wymówiwszy od nich pewne roboty, jako do budynków miejskich, kościelnych, ratusznych, cegielnych i inszych potrzebnych miastu, o czym także komisarze nasi wspólnie *cum Magistratu* postanowienie uczynią.

7. Lasy miejskie

Mamy tę wiadomość, że lasy miejskie barzo są popustoszone, których nikt na prywatne potrzeby używać nie miał, według decyzji godnej pamięci J. E. Mci Ks. Gembickiego *sub privatione* urzędu *et aliis poenis pecuniariis*, przeto komisarze nasi wspólnie *cum Magistratu* uczynią rewizję przerzeczonych lasów, a na kogo by się to popustoszenie i szkoda pokazała, takiego zaraz winą piękną skazać powinni będą. Ciż komisarze około płacy leśnych wiadomości dosięgą i one pomierną³ opatrzą, gdyż znać wiele na nich wychodzić by miało. Doszło i to do wiadomości naszej, że burmistrz przeszedł pewną lidzbę dębów wyciąć miał z lasów miejskich, który jeśliby tak miał uczynić przeciwko tej ordynacyjej pra-

¹ Gocfenik, *gocfenik*, *gocfennig* (od niem. *Gottespfennig*) — wykupne, opłata uiszczona przez kolonistów holenderskich radzie miejskiej przy zawieraniu nowej umowy dzierżawnej po wygaśnięciu poprzedniej.

² Sziniek — Szynych, wieś w pow. grudziądzkim stanowiąca ongiś własność miasta Chełmna.

³ Pomierna — podatek od miary, opłata od mierzenia.

edecessora naszego, tego komisarze naszy za inkwizycją swą pilną doszedłszy skarżą winą pieniężną, uchyliwszy na ten czas surowości około prywaty urzędu, na każdy dąb według czasu teraźniejszego po złotych 8.

A napotym aby żaden *privatim* nie ważył się tak z rady jako i z popółstwa najmniejszego drewna brać z lasów miejskich, ale raczej *Magistratus* tak sobie postąpi, że na każdy rok zimie przez poddane swe wiertłów pewną liczbę, którą komisarze nasi postanowią w lesiach miejskich z drzewa suchego i niepotrzebnego wystawić będzie powinien, które zaś mieszczanom za słuszne pieniądze sprzedawać będzie, tak jednak, aby się każdemu mieszczaninowi *proportionaliter* tych drew dostało, jako się to w inszych miastach dzieje.

8. Drzewo do budowania

A iż w lasach miejskich drzewa z potrzeb do budynku tak miejskich jako i *privatorum civium* także i do palenia cegły nie ma, *Magistratus* na każdy rok drzewo z Wisły kupować będzie za pieniądze ratuszne, które też oszacowawszy, za słuszne pieniądze *privatis civibus* sprzedawać będzie, wprzód opatrzywszy za takim szacunkiem potrzebę drzewa do budynku kościelnego, ratusznego i inszych budynków, które *ex proventibus civitatis* budowane być mają.

9. Cegielnia

Ponieważ przez spustoszenie lasów miejskich do tego przyszło, że się drwa do palenia cegły mieskiej...⁴. Postanawiamy aby też cegła sprzedawana była według szacunków nakładu na robienie jej, której cegły także sprzedawanie być ma według dekretów antecesorów naszych, aby od każdego pieca udzieliwszy część cegły i dachówki na potrzeby zamku starogrodzkiego za płacą takową jako i mieszczanom, wszytka się cegła obracała wprzód na publiczne potrzeby, potym na budynki prywatnych mieszczan, a ostatek, mimo potrzebę zamku starogrodzkiego, *extraneis* żeby było sprzedawano. *Providere* jednak ma *Magistratus* aby z tego palenia cegły *utilitas* była miastu, a nie *damnum* [a] więc żeby żaden z mieszczan tej cegły kupionej nie mógł obcemu sprzedawać, tylko ją na budynek swój obracać pod winą grzywien 40.

10. Drwa z lasów miejskich wywiezione *sede vacante*

Doszło i to do wiadomości naszej, że pewni mieszczanie nad ordynacyję praedecesorów naszych, barzo wiele drew *sede vacante* wywieźli *ad privatos suos usus*, które J. E. Mci Ks. Administrator dekretem swym nakazał, aby do cegielnie mieskich były wywiezione *et ad publicos usus*

⁴ W tym miejscu znak nieczytelny i luka

obrócone; przeto uczynią w tym pilną inkwizycyją komisarze naszy którzyby to mieszczanie beli *contravenientes decreto* J. E. Mci Ks. Administratora i *iuxta proportionem excessus* winę na nich nakażą *et nihilo minus* restytucyję tych drew powinni będą uczynić *contraventores* albo *in defectu restitutionis* drew solucyję ich *iustam* uczynią.

11. Executio poenae sancitae in magistratum non exequentem constitu[tio]nes Praedecessorum nostrorum

Wybaczyliśmy to z dekretów J. E. Mci Ks. Administratora *sede vacante*, że nakazał *super Mag[is]tratum non exequentem ordinationes Praedecessorum nostrorum poenam viginti quinque ungaricalium*, która jeśli nie jest odebrana od kamlarza, który na ten czas był, od rady pomienionej, nakazujemy, aby tę winę terazniejszy kamlarz wybrał, lubo to od samych radnych, którzy żywi są, lubo to od sukcesorów zmarłych, a *czas* wybrania jej naznaczamy cztery niedziele *a publicatione praesentium*.

Jeśliby kamlarz tej ordynacji naszej dosyć nie uczynił, tedy sam podpada takąż winę 25 *ungaricales*, które winy mają być oddane *non ex bonis publicis civitatis*, ale *ex bonis privatorum delinquentium quilibet pro se*, który był na ten czas w radzie.

12. Budynki publiczne

Tak kościół, jako i mury miejskie, wieże, łaźnia, bruki, drogi, szysgart, tama, wielkiej potrzebują poprawy i nieodwłocznej. Przeto *Magistratus* do tego wszystkiego pilnem się staraniem swoim przyłoży, aby to w dalszą zwłokę nie szło. A żeby początek w tych budynkach był jaki uczyniony, poruczymy P.P. Komisarzom naszym, aby to naznaczyli, co się zaraz ma budować w tym roku i co w następujących latach, żeby żadna wymowka być nie mogła, czego *Magistratus* dojrzy *sub poena centum marcarum de proprio persolvendarum*; stajnię przy Domu Angielskim wedle dekretu ks. Administratora mają na chowanie strzelby publicznej i inszych rzeczy do obrony miasta należących obrócić.

13. Budynki privatorum civium

Bytnością naszą w Chełmnie obaczyliśmy wielką desolacyję miasta tego, a jakośmi zrozumieli z sług naszych, że osobliwie dla dwóch przyczyn to miasto niszczeje. Jedna, że nie budują się, ani też poprawują domów swych *privati cives*; a druga, że jeden mieszczanin po kilka domów trzymając, lada człowiekiem luźnym osadziwszy, o budynek i ozdobę onego domu nie dba, byle jeno wymiary do niego trzymał i pożytki brał z nich. Przeto my zapobiegając dalszemu zniszczeniu miasta tego, nakazujemy aby do roku *a publicatione praesentium*, domy wszystkie

poprawione i pobudowane były; place także, które teraz pusto stoją, aby zabudowane były przystojnie, żeby bardziej miasta nie szpeciły, niżli sam plac pusty *sub poena confiscationis* tychże domów i placów spolnie i z wymiarami do nich należącymi. Do tego mieć chcemy, aby żaden mieszczanin, tak radny, jako i *privatus* więcej domów kupować ani trzymać śmiał nad dwa, to jest jeden w rynku, a drugi w ulicy, z tą jednak kondycją, aby w drugim lubo rzemieślnika lubo porządnego inszego miał gospodarza z czeladzią, pod winą ileby sie kroć co przeciwnego pokazało grzywien dwudziestu; a któryby taki po roku pokazał się żeby nad ordynacją naszą, śmiał więcej trzymać domów, tedy te domy mają *cedere fisco nostro*. Ktoby też w mieście przez pułroka nie mieszkał, dom tracić ma.

14. Pretia rerum

Malitia hominorum i łakomstwo to uczyniło, że rzemieślnicy rozmaici, szoci, rzeźnicy, piekarze, szynkarze i inszy kupcy niezmierną cenę rzeczy uczyniły. My tedy zabiegając dalszym depaktacyjom ubogiego człowieka, rozkazujemy, aby przy starości naszym starogrodzkim, *Magistratus* takse rzeczy wszystkich, według której aby się każdy sprawował, uczynił, którą *sub poenis constitutis* wszyscy zachować będą powinni. *Magistratus* tego dojrzy i *contravenientes* taksie winami pieniężnymi karać będzie *iuxta proportionem excessus*. *Magistratus* zaś jeśli w tym niedbały będzie, i *serio* tego doglądać nie zechce, aby lud pospolity nie był depaktowany, pod winą *sexaginta marcarum toties quoties* podpadać będzie. A *taxa* dwakroć do roku ma być stanowiona, przychylając się do ceny żywności i rzeczy człowiekowi pospolitemu potrzebnych. A iż się skarży lud pospolity, że piwowarowie złe barzo piwa warzą za drogie pieniądze, uczynią w tym porządek komisarze nasi i o egzaakcyjach cechu piwowarskiego wiadomość wzięwszy one pomiarkują.

15. Poena in contravenientes ordinationibus nostris et praedecessorum nostrorum

Barzo nas to obchodzi, iż my widząc wiele ordynacji świątobliwie i potrzebnie miastu temu od praedecesorów godnej pamięci naszych Ich MM Ks.ks. Biskupów uczynionych, a onych do tych czasów barzo mała, albo żadna egzekucja nie jest, mieć to chcemy i rozkazujemy z obopólnym konsensem jegomościów prałatów kapituły naszej, aby te ordynacje, tak nasze terażniejsze, jako i praedecesorów naszych, egzekucją swoją i *robur* miały. Także aby te, które mogą się teraz odprawić, aby były odprawione, a które czasu potrzebują, także *primo quoque tempore* do egzekucji swojej przysły. A gdzieby tak rada, jako i *communitas*, czego o niech nie rozumiemy, *negligentes* były i według tych decyzji naszych i antecesorów naszych nie sprawowali się w każdym punkcie, tedy my z nimi jako *cum inobedientibus et segnibus civibus*

postąpimy i dóbr wszystkich ratuszowi i miastu należących taką dyspozycję uczeniemy, która miastu pożytek i ozdobę przyniesie, da Pan Bóg.

A żeby każdy mógł być informowany o decyzjach i ordynacjach antecesorów naszych, one tu przypisać rozkazaliśmy, wszystko to ręką naszą podpisawszy przy pieczęci naszej w Starogrodzie die XX maii anno MDCXXVI.

Jacobus Zadzik Episcopus Culmensis
et Pomesaniensis mpp. Locus sigilli.

VI. List ks. biskupa Jakuba Zadzika z 1627 r. do magistratu chełmińskiego zapowiadający doręczenie przez jego komisarzy ordynacji z r. 1626 i wzywający mieszczan do zastosowania się do jego postanowień

(Arch. Pelplin, C. 9, fol. 165)

Magistratui Culmensi

Spectabilibus viris [?] spectabiles famates nobis dilecti.

Przed odjazdem naszym do cudzej ziemi przeszłego roku spisaliśmy beli pewne Artykuły co do dobrego rządu miasta tamecznego należące, których egzekucya poruczona była od nas pewnym komisarzom naszym, że jednak dla powszechnego prawie ziem pruskich przez nieprzyjaciela pomieszania, przyść do tego, jakośmy wiadomość wzięli, nie mogło i kopia tylko tego postanowienia naszego oddana nam jest, zdało się nam rzecz potrzebna, ponieważ bliski czas obierania urzędów następuje, przesłać wam oryginał tam pomienionego postanowienia naszego, który wam imieniem naszym Wielebny ks. Walenty Szczawiński kanonik i oficjał chełmiński, ks. Jan Mikołajczewski kanonik także chełmiński i ekonom biskupstwa naszego i urodzony Szczęsny Wiewierski starosta nasz starogrodzki, lubo to wspólnie wszyscy, lub którykolwiek z nich oddadzą i to, co terażniejszy czas pozwoli do egzekucyjej przywiodą, inszym rzeczom czas inszy, wolniejszy naznaczywszy. Przeto napominamy was i chcemy to mieć po was abyście z przystojną wdzięcznością to wszystko co do porządku i ozdoby miasta tamtego służy przyjąwszy, winne nam posłuszeństwo w egzekucyjej rzeczy przez nas postanowionych i które przez pomienionych komisarzów naszych nakazane będą, oświadczeni, inaczej nie czyniąc z powinności swej i pod winami przeciwko nieposłusznym.

Dan na zamku naszym lubawskim die 4 februarii anno 1627.

VII. Dekret komisarzy ks. biskupa Jakuba Zadzika z dnia 24 II 1627 r. w sprawie egzekucji postanowień ordynacji z 1626 r.

(Arch. Pelplin, C. 9, fol. 165 v - 167)

Decretum Dominorum Commisariorum in causa ordinationis exhibitae
Magistratui Culmensi.

Actum Culmae coram Admirando Reverendo Domino Valentino Szcz-

wiński Archidiacono Uniejoviensi, Canonico Culmensi et Sacre Regiae Maiestatis Secretario tum et generoso Felice Wiewierski Capitaneo Starogrodensi commissariis Illustrisimi ac Reverendissimi Domini Domini Jacobi Zadzik Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Culmensis et Pomesaniensis die vicesima quinta mensis februari anno 1627.

Suprascripti Domini commissarii iussum Commisoriale in constitutiones et decreta piae memoriae praedecessorum illustrisimi et ipsius mandatum exequendo in subsequentes articulos Magistratui et officiisque [!] totique communitati civitatis culmensis per libellum oblatos talem faciunt super ipsos decisionem, ordinationem et decretum.

1. Imprimis quantum attinet ad primum, secundum et tertium et quartum articulum, id serio civibus ab ipsis Dominis Commisariis demandatum est, quatenus se omnino ad quriam (?) gerant, quod vero attinet *gotfenicum* de Holandis rationibus et calculo a civibus factis et ex collecta pecunia tempore pestis ex registris ab ipsis oblatis siquidem compertum est pro bono civitatis maiorem partem huius pecuniae esse conversam, reliquum vero, videlicet quinquaginta quinque florenos polonicales partim exposuisse, partim vero ducentos florenos polonicales inter se magistratum divisisse quod in damnum et detrimentum republicae civitatis ab ipsis factum esse constat. Ideo decernunt ut si quid retentis de predicto *gotfenik* et ex collecta pecunia apud quem ex civibus remanserit, id illud pro munere officii sui sub poena quinquaginta marcarum pruthenicalium per camerarium ad praesens exigenda et sumas acceptas ad aerarium publicum deponant.

2. Pro sexto articulo, quando quidem propter angustiam temporum expediri non potuit, debebunt et tenebuntur cives praefati cum generoso capitaneo starogrodensi ex bonis civitatis ad publicum bonum pertinentibus auctionem facere, idem quae efficietur feria secunda post Dominicam primam Paschae Conductus. In reliquis punctis huius articuli etiam in toto satisfacturi.

3. Quoad septimum punctum revisionem silvarum Domini Commisarii ad tempus per Illustrissimum et Revendissimum Dominum Dominum Episcopum Culmensem assignanti differunt. Praeterea ut iure cum famato et spectabili Mathia Wolmeran [?] pro excisione quercuum idem magistratus agat, iniungunt. Et quoniam non nisi tres quercus de silva civitatis idem Wolweranum [?] se excidisse fatetur, quos etiam illi se dedisse senatus agnoscit, super reliquos iuramentum praestabit evadendo quod aliunde eosdem evehere curaverit, quod facturum est quam primum ad pristinam sanitatem redierit. Porro ne amplius quidquam cives praedicti de silva civitatis lignorum evechant concessa illis ad praesens tantummodo libera evectione iuxta ordinationem ipsorum solitam et laudum commune civitatis huius ad festum Paschatis proxima venturum post quod elapsum ligna de Vistula pro necessitate sua suppeditare sibi debe-

bunt. In reliquis vero punctis in eodem articulo contentis iidem cives satisfaciunt.

4. Octavo et nono articulo itidem satisfacturi praeter quod concendantur; illis ligna ad decoquendos lateres unius fornacis tantum in posterum pro decoctione laterarum curabunt sibi de silvis extraneis vel de Vistula impensis civitatis providere.

5. Quantum attinet decius articulum siquidem ex inquisitione die quinta septembris in anno 1624 facta delucide apparet nonnullos cives de silvis civitatis huius quorum regestrum Dominis Commissariis est traditum ligna illicite evexisse et in usum suum convertisse, in quos nulla animadversio seu rigor iurium a Magistratu per supinam negligentiam ipsorum est extensus et executus quamvis in hac causa intercessit decretum Domini Administratoris, ideo Domini Commissarii super eiusmodi officiales negligentes et in officio suo delinquentes poenam quinquaginta marcarum pruthenicalium exinde iam succubitam super ipsos decernunt et constituunt, quam in duabus ab actu septimanis camerarius modernus ab ipsis exigere ad dispositionem Illustrissimi tenebitur, nihilominus tamen hoc idem decretum Domini Administratoris modernus Magistratus exequetur.

6. Pro undecimo articulo super famatum Martinum Lisowski decernenda poena viginti quinque aureorum ungaricalium qui functus officio camerarius anno praecedenti poenam quinque aureorum ungaricalium super magistratum per decretum Illustris et Admirandis Reverendi Patris et Domini Gabrielis Władysławski pro tunc Administratoris Episcopatus Culmensis prout debebat succubitam et decretam non repetit neque de illa iure egit, quam itidem per famatum Thomam Burman camerarium modernum in duabus ab actu praesenti septimanis ab ipsis exigendum et ad dispositionem Illustrissimi conferendum Domini Commissarii praesenti decreto suo iniungunt et demandant.

7. Insuper quantum attinet decimum quintum articulum, ut secundum mandatum Illustrissimii et Reverendissimi Domini Domini sui Clementissimi se se gerant et in toto praemissis satisfaciant, secus poenis obnoxii facientes serio praefati Domini Commissarii Illustrissimi et Reverendissimi eisdem civibus iniungunt et demandant prout de facto iniunxerunt et demandaverunt hoc suo de praemissis commisoriali decreto mediante. Et quoniam magistratus cum plebe sentiens se esse gravatos ad Reverendissimum et Illustrissimum Dominum Dominum Episcopum Culmensem Dominum suum Clementissimum a decretis prolatis simul appellant ideo eandem appellationem Domini Commissarii eisdem deferunt et admittunt. Actum ut supra die vigesima quinta mensis februarii anno Domini 1627.

Valentinus Szczawiński
Canonicus Culmensis

Szczęsny Wiewierski
Starosta Starogrodzki

*Locus sigilli**VIII. Suplika miasta Chelмна do ks. biskupa Jakuba Zadzika z 1627 r.*

(Arch. Pelplin, C. 9, Fol. 167 v. — 169 v.)

Suplikacyja mieszczan chełmińskich do J. M. Ks. Biskupa o odmienienie niektórych artykułów temuż miastu w komisyyje podanych dla narażenia praw swoich i przyczyn niżej wyrażonych.

Pierwsze cztery punkta tej komisji od Waszmość Naszego Miłościwego Pana chętnie przyjmujemy dziękując uprzejmie za osobliwą łaskę Waszmość Naszego Miłościwego Pana w tym nam pokazaną, żeś nam Waszmość Nasz Miłościowy Panie starodawne zwyczaje przodków naszych aprobować raczeł.

Piąty artykuł

O ten Waszmość Naszego Miłościwego Pana uniżenie prosimy, aby do egzekucyyje w punkcie o *gosfeniku* położonym, nie przychodził gdy z niego tylko dwieście złotych (jako rejestra pokazały) rada idąc starodawnym zwyczajem sobie wzięła *ratione laborum*, które *propter Rempublicam* swego prywatnego gospodarstwa zaniedbując ponosić muszą. Także piędziesiąt i pięci złotych, które także Ich M.M.P.P. Komisarzom świeżej pamięci J. M. ks. Kuczborskiego dane są *cum consensu omnium ordinum*, starając się przez nich o snadniejszy przystęp niektórym mieszczanom do uczciwego swego, których Ich M.M.P.P. komisarze Księdza N.M.P. do rachunku przyjąć niechcieli.

Szósty [artykuł]

Ten gdyby do egzekucyyje przyść miał utracilibyśmy z naruszeniem praw naszych osobliwą łaskę świętej pamięci Ich M.M. Antecesorów WM NMP. Druga [!]ze tych ogrodów nie tak wielkie pożytki mamy, gdyż niektóre dla wilgotności zbytniej miejsc, niektóre dla piasku zaszorowania, przez powódź, ledwie nasze koszty i prace nadgrodzić mogą i to nie zawsze. A gdyby miała być aukcyja czynszów, miasto melioracyyyje prowentów, zbyć by ich musiało, gdyż wiele mieszczan opuścić te ogrody chcą, bo ich też grodzić nie ma czym. Na to świadczą nasze rejestra, że gdzie jest miejsce do pożytku sposobniejsze, tam też słuszniejszy czynsz uchwalony.

Co się tyczy słonych towarów słusność tę na hakarzach wykonać, którzy po dziś dzień wolni beli. Ale my mieszczanie żebyśmy przy swej wolności starozwyczajnej zostali Wm. N.M.P. uniżenie prosimy, gdyż z tych nie nazbyt wielkie pożytki nasze miasto mieć może dla portu nie-sposobnego.

Siódmy [artykuł]

Ten aby egzekucyji nie miał między innemi za ważniejszy, uprzejmie prosimy przy prawach naszych o wolności lasu tego. Bo naprzód nie pokazuje tego M. P. decyzja świętej pamięci J.M. ks. Gembickiego, żeby miano zakazać lasu (jako ten artykuł opiewa) *ad usus demesticos* krom flisu i owszem aprobeuje prawa i wilkiery nasze, kiedy nam nie tylko *ad domesticos usus* ale i do budowania *privatorum cum consensu tantum modo omnium ordinum* co się po dziś dzień zachowuje, pozwala. Na co mamy aprobacyję świętej pamięci J.M. ks. Kostki i innych wielu Ich M.M. Antecesorów Wm. N.M.P. Nadto mamy wilkierz takowy, który nam nie tylko *ad usus domesticos* drew pozwala, ale *quod maius* do budowania na ozdobę miasta na mniejsze budowania owoż drzewo szarwarkiem wieść dopuszcza i pozwala, czego po dziś dzień *antecessores nostri* zażywali i my M.P. prosimy uniżenie bym zażywać mogli.

Zabiegamy temu MP aby miasto nasze z drzewa огоłocone nie było ordynacyjami takowemi, że żadnemu z mieszczan nie godzi się krom dwu fur drew na tydzień wywieść i to tylko od Świętego Michała do Wielkiejnocy. Idzie też o nas samych M.P., bo byśmy w ubogich naszych wioskach poddanych bez lasu nie zatrzymali i budynki w tychże wioskach snadnoby upadły i do ostatniej zguby przyszły.

Więc i budowania miasto nasze tak wiele potrzebuje, które też W.M.P. nakazować raczysz, ubogie miasto na rzemieśnika ledwie się przepomoc może, a na drzewo skąd. Nakazować Wm. M.P. raczysz ludzi obcych, mianowicie rzemieśników do miasta naszego zaciągać, tegobyśmy poniekąd zasiądz mogli, jako się staramy, lecz każdy, który się w mieście stanowi, upatruje łączność pożywienia, drewno, wodę, ziemię z potrzeb *sine quibus* miasta być nie mogą. My wodę kupujemy, soli z potrzeb nie mamy, drzewo kupując, tylko by nam wiatr wolny zostawał. I tak miasto zaciągu ludzi nowych do miasta i tych bychmy stracili, których już z łaski Bożej za staraniem naszym potrosze mamy. Miasto nasze od większego by spustoszenia przyść musiało, bo jeśli podten czas tak drogi ubogi mieszczanin ledwie na rzemieśnika przepomoże, jakóż go stać ma na drzewo. A tym samym wykonać by się nie mógł dwunasty artykuł, to jest budynki *privatorum civium*.

Nadto gdyby mieszczanom za słuszne pieniądze drwa przedawać miano, tedy to nasze na samych tylko chłopów rozchodzić by się musiało, gdyż temi czasy chłopu do roboty wszelkiej przepłacić a tak bym swoje własne drwa u nich kupować musieli.

Na ostatek żywność nasza wszytka z lasem by upadła, bo miasto niegościnne, handle nie służą. Targów pożytecznych nie ma, krom piwa a gorzałek innych towarów wieść nie może, gdyż i ten jest między innemi sposobami najpożyteczniejszy miastu, w czym nam teraz na wielkiej przeszkodzie jest zamek starogrodzki.

Więc i po prawach naszych co by było, o które się miasto z wielkiem kosztem i staraniem starało, gdyby nasz Wm. NMP przy nich zostawić nie miał.

Quo ad nonum articulum z strony cegielni, słuszność to sama pokazuje, aby drwa kupowane były, co da Pan Bóg wykonamy.

Mieszczanie ci obwinieni z strony drew pokazali *testimoniis* niektórzy, że je skąd inąd wywozili, a tak Wm. NMP uprzejmie prosimy, abyś ich Wm. NMP więcej trudnić nie dopuścili.

Z strony winy na radę, uniżenie Wm. NMP prosimy, aby od niej uwolnieni beli, gdyż teraz przez powietrze, żołnierza i inne przygody, barzo uciążeni są. Druga, że ci radni nie żyją. *Succesores* znajdują się takowii, którzy tej sukcesyjei nie wiele mając, barzo by obciążeni beli.

Także kamlarz pan Lisowski, prosimy Wm. NMP aby od tej winy z osobliwej łaski Wm. NMP mógł być wolnym, że do egzakcyi nie przywodził tych dekretów, gdyż z powietrze, które prędko nastąpiło, żołnierz ustawiczny więc i złe zdrowie jego tego mu broniło.

Pretia rerum daj Boże, aby mogły być pomiarkowane, ale trudno u nas, kiedy tego w innych miastach nie masz.

Dla tych tedy i innych barzo wielu przyczyn uniżenie miasto wszystko Wm. NMP prosić nie przystawa, żebyś Wm. NMP ono przy prawach swych zostawić raczył.

IX. Deklaracja ks. biskupa Jakuba Zadzika dla miasta Chełmna z dnia 6 III 1627 r.

(Arch. Pelplin, C. 9, fol. 169 v - 170)

Deklaracyja mieszczanom chełmińskim uczyniona.

Wszem wobec etc. A żebyśmy wszystkie artykuły postanowienia naszego któreśmy mieszczanom chełmińskim podali, tak miarkowali i uważali, stosując się do dekretów antecesorów naszych, życząc dobrego porządku, przyczynienia pożytków publicznych i ochronienia szkód wszelkich w dobrach pospolitych, że słusznie nie odwołczna egzekucyja wszystkich być miała, jednak patrząc na terażniejsze tutecznej Prowincyjei pomieszania, czas i różne, które się od żołnierzów przechodzących dzieją *impedimenta*, za wniesieniem do nas prośby przez posłanie *omnium ordinum civitatis* egzekucyję niektórych rzeczy, które przez komisarze nasze są nakazane, a do nas przez suplikę pomienionych posłańców wniesione, do przyszłego święta św. Michała odkładamy, chcąc przez ten czas obaczyć jakie staranie wszystkich będzie około dobra pospolitego, jakie obmyśliwanie około przyczyniania pożytków miasta, o czym jest artykuł szósty, jaka pilność i czułość około dobrego ich szafunku i ostrzeżenia szkód wszelakich, dóbr i prowentów publicznych, którychśmy z zwierzch-

ności naszej ochraniać jesteŝmy powinni i dlategoŝ takiego szkodliwego przez prywatne ludzie lasów zaŝywania zabroniliŝmy i dla potomnych czasów wygadzaŝ w tym publicznej raczej, niŝli prywatnej dogodzie zabraniać musiemy. Napominamy ich przytym, ŝeby się sami do tego wszystkiego mieli, co jest od nas ku dobremu miasta postanowiono, nie czekajac surowszej egzekucyje, która nastapić od nas będzie musiała. Na co się ręką naszą przy pieczęci naszej podpisujemy. Dan na zamku naszym lubawskim die 6 martii anno 1627.

*X. Potwierdzenie praw miasta Chelмна przez ks. biskupa Jakuba Zadziką
w dniu 25 X 1634 r.*

(Arch. Pelplin, C. 9, fol. 273 - 273 v.)

Confirmatio iurium Civitatis Culmensis

Jacobus Zadzik etc. significamus etc. quod cum eas demum civitates recte institutas esse statumque suum felicem obtinere conseamus quae legibus tanquam firmamentis fulciuntur ad quae roboratae sunt, civitatem porro nostram Culmensem ita ab antecessoribus nostris iuribus atque privilegiis, immunitatibus ac praerogativis auctam atque ornatam esse comperimus, ut florentissimis quibusvis civitatibus facile par esse possit. Quae quidem cum coram nobis reproduxisset supplexque a nobis petiisset ut ea iura et privilegia, immunitates quasvis, plebiscita et consuetudines a maioribus et antecessoribus nostris partim indultas partim comprobatas, in quorum usu hactenus existant, comprobaremus, confirmaremus et ratificaremus. Ei supplicationi benigne annuentes eandemque civitatem nostram quemadmodum iuribus ac legibus vinciri in officioque teneri ita ut eadem omnia privilegia, libertates, praerogativas, plebiscita, consuetudines omnes in genere et in specie singulas, quibus hactenus utebatur et fruebatur et quae illi successu temporis concessae sunt tam ab antecessoribus nostris, quam a nobis ipsis more illustrissimorum et revendissimorum antecessorum nostrorum auctoritate nostra quantum quidem iuri nostro superioritatis directique Domini non repugnant in omnibus punctis, clausulis articulis, conditionibus uti in se continentur comprobaremus, confirmaremus et ratificaremus quamadmodum quidem comprobamus, confirmamus et ratificamus easdemque robur debitaе et perpetuae firmitatis habere volumus ac civitatem in usu earum conservamus. Iuribus nostris et ecclesiae nostrae salvis ibidem manentibus.

In cujus rei fidem praesentibus manu nostra subscriptis sigillum nostrum est appensum.

Datum Culmae die 25 mensi octobris anno 1634.

**XI Ordynacje ks. biskupa Kaspra Działyńskiego dla miasta Chełmna
z dnia 24 III 1641 r,**

(Arch. Pelplin C. 9, fol. 209 v. - 212)

Mensis martii XXIV

Pro Civitate Culmensi Ordinationes

Kasper z Działynia Działyński z bożej łaski i stolicy apostolskiej biskup chełmiński i pomezański.

Wszem wobec i każdemu z osobna komu to wiedzieć będzie należało i teraz należy i tym których ta ordynacja nasza dotyka się, albo na potomne czasy będzie się dotykała, a zwłaszcza sławetnym, uczciwym burmistrzowi, rajcom, szołtysowi, ławnikom, czechmistrzom i wszystkim zgoła mieszczanom naszym chełmińskim w murze i za murem albo na przedmieściu mieszkającym wiadomo czyniemy oznajmując. Iż my wyrozumiawszy z relacyj komistarzów naszych, że ordynacjom Jaśnie Wielbnych antecessorów naszych miasto nasze Chełmno dotychczas nie dosyć czyniło a **życząc tego sobie i ponim wyciągając** aby w pełniejszym porządku postępując zakwitło i ustawy chwalebne ku temuż końcowi od Zwierzchności sobie podane nie tylko widziało na papierze położone ale na sercu pisane cnemi wyrażało się postępками wszystkie dawniejsze ordynacje *sine praeiudicio successorum* uczynione reasumujemy, reasumowane *in suo robore* zachowujemy i one *pristino vigori*, który dotąd był zaniedbany i zaniechany *restituendo* postanawiamy i ordynujemy.

1. *Notandum*

Quod illustrissima sua dominatio ad supplicam magistratus Culmensis per famatum Bartholomeum Koller fiscalem suum et civem itidem culmensem ex parte iuris dominationis suburbanae quasi ad eundem pertinentis post felicem suum reditum ex comitiis varsaviensis regni die 26 augusti anno praesenti suspenderit.

Naprzód aby się tym porządniej elekcyja dorocznie officyjantów miasta naszego Chełmna odprawowała i *vota* nie dla respektów prywat jakich ale *desiderio boni publici* i świętej sprawiedliwości były wydawane. Powinna będzie rada wspolek i z pospolstwem wprzód przysięgę uczynić na to, że wiernie i bez prywat swych urzędników obierać będą do której burmistrz nowy według dawnego zwyczaju ma być mianowany od samej rady, także i szołtysi, kamlarz, ale z wiadomością i z konsensem omnium ordinum. A szechmistrz i starszy z pospolstwa *alias* dziesięć mężów zgodnie od wszystkiego ludu pospolitego obrani będą.

2. Notandum

Eandem Illustrissimam suam Celsitudinem iudicialiter super electione decemvirosum ad solum magistratum pertinente dedisse prout hoc decreto eo nomine pronunciato fusius continetur.

Ponieważ urząd kamlarski przy inszych jest ciężki na jednego [człowieka] tedy chcemy, aby dla umniejszenia ciężaru przy dorocznych officjantów miejskich elekcyjach rada z wiadomością i zezwoleniem *omnium ordinum* budowniczego, cegielnego, rybickiego, dozorcę lasów i leśnych *ex quounque ordine* na potym obierała, którym według potrzeby do roboty dobru pospolitemu służących, poddanych miejskich kamlarz przydać będzie powinien. A ci officjantowie każdego roku dwie niedzieli w post oraz i z kamlarzem z urzędów swoich przy staroście naszym starogrodzkim albo komisarzach naszych i deputatach *ab omnibus ordinibus* wysadzonych rachunek czynić będą powinni.

3. A iż nie mniejszą stąd ozdobę miasta mają kiedy w studniach wodę w rynku i ulicach ochędóstwo przez wysuszanie rynsztoków zachowują. Dla tego rada miasta Chelмна będzie powinna studziennych (którzy by studnie zawalone podnieśli, ulicznych aby rynsztoki otworzone były a stąd i należne w mieście ochędóstwo) naznaczyć prowizorów, czego gdyby dojrzyć przez niedbalstwo swoje zaniechali *toties quoties* winej złotych dziesięć zapłacą, czego dojrzy rada *et praetorio applicabit de his rationem redditura et alias punienda.*

4. Jako godnymi miasta sławią się obywatelami, tak i publicznemi zdobią się budynkami, tych bowiem całość powierzchowna w ozdobie swej zatrzymana, nie tylko *hostiles eludit impetus* ale też znakiem jest dobrego *ab intra* między mieszczany rządu, przeto chcemy tego, aby *magistratus civilis Culmensis* do restauracyjej publicznych struktur pośpieszał, a to poczynął od farskiego kościoła, niżeli sklepienie stillicido diurno zwątlone z ruinej nie bez kosztu potym znacznego przyczyni co zabiegając *praemissiis* i aby odednia do dnia zwłoka się nie przeciągała w tym roku uczynić roskazujemy pod winną 100 fl. *per singulos ex consulibus fisco nostro persolvendorum de proprio.* Potym *successive* jednak *absque mora notabili* ratusz, baszty, mury, drogi, tamy i giełdę naprawią.

5. Chcemy i tego, aby szysgart przykładem porządných miast był wznowiony, w którym by się miejska młódź a zwłaszcza bractwo strzeleckie strzelnicę poniechawszy, cel ubijać z rusznice ćwiczyło. Także łaźnią na miejscu sposobnym i dom dla chorych wystawić owymże roskazujemy.

6. Dojrzyć i tego *officium consulare* będzie powinno, aby place puste od swych possessorów zabudowane i domy spustoszone poprawione od nich były jako najprędzej, a zwłaszcza *in decursu unius anni iuxta laudum anni 1639* od tegoż *officium* uczynionego, pod utraceniem placu, wymiarej abo pieniądze za wymiarę wziętych, które *in defectu satisfactio-*nis tej uchwały do ratusza odebrane być mają.

7. Żeby jakie *gravamen* miastu nie urosło *in praeiudicium communitatis* nie będzie wolno radzie żadnych długów *nomine eiusdem communitatis seu civitatis* zaciągać bez wyraźnego naszego lub sukcesorów naszych konsensu, pod utraceniem urzędu.

8. Widząc znaczne *incrementum* ozdoby, którą miasto nasze Chełmno inszym sławniejszym miastom snadnie porównać może, kiedyby muzykę tak jako przedtym *foveret civitatis*. Przeto *auctoritate praesentis ordinationis* rozkazujemy radzie dla niej prowent obmyślić, gdyż jako przedtym mogła być tak i teraz może *et alias absque dedecore dimitti non potuit*, ponieważ i miasta mniejsze *in ea fovenda ut se ipsas extorment* żadnej nie czują trudności *decori publico, utile suum postponendo*.

9. Iż nie nowina ludziom swowolnym do spokojnych wrywać się miast i tam znaczne czynić *detrimenta* którym prawo *resistere* nie tylko nie dopuszcza, ale i częstokroć rozkazuje. Dla tego chcąc gotowość wprowadzić do Chełmna, obligujemy piwowarów, aby każdy z nich miał zbroję, szyszak, rusznicę i szablę albo kord pod utraceniem bratstwa (od czego wdowy, które są w tym bractwie uwalniamy) co się też *de scabinis, decemviris, cechmagistris et aliis civitatis officibus* rozumieć ma.

10. Zabiegając prawnym kosztunkom i uważając, iż nie każdemu rowny dostatek służy do prawa, postanawiamy, aby żaden mieszczanin prywatny drugiego *ex appellatione* dalej nie pociągał do sądu zwierzchności tylko do Starogrodu, albo temu poblížszej naszej rezydencyjej Wąbrzeskiej, Papowskiej lub Chełmżyńskiej. Wszakże dalszej drogi i pociągania prawnego nie zagradzamy tym ludziom, którzyby na to oczekiwając rezydencyją naszą poblížszą w sprawach swych albo upadać albo szkodować mieli. Wolno jejim tedy będzie i do najdalszej pociągać rezydencyjej naszej. *Fiscus* jednak jako jest od wszystkich różny, tak i tą ordynacyją *ligatus* być nie może, któremu *agendi contra delinquentes impunitos* według mandatu naszego *die decembris vigesima* wydanego *omnimodam* zostawujemy *facultatem* której *pro qualitate excessuum et actionum unico subsellio* miasta chełmińskiego *erit contentus* od którego tylko do sądu naszego pójdzie apelacyja.

11. Notandum

Quod occasione vecturarum vialium pro fiscali ad promovenadas causas fisci a magistratu Culmensi providendum et impendendum et alias per illustrisimum adiudicandum negotium auctoritate eiusdem illustrissimit sit suspensum villa Niedźwiedz iuxta privilegium permanente.

Aby obywatele godność i eminencyję kościoła swego farskiego nad insze kościoły znali i powinnyą ucziwość jako matce swej, w której się odradzają przez sakramenta święte i chowają, a nawet z niego duchowny i zbawienny *nutriment* biorą ustawiczny, wyrządzali, tedy my przychylając się do opisu kanonów świętych, statutów prowincjonalnych i de-

cyzyjej antecesorów naszych, nakazujemy burmistrzowi, radzie, szolty-som, ławnikom i wszystkim, żadnego nie wyjmując z pospólstwa, gospodarzom w każdą niedzielę i w święto u fary słuchać mszej świętej wielkiej i kazania pod winą grosz dziesięciu od każdego i miejsca swego zapłacenia, którą winę starszy cechowy (a z niecechowych kościelny) *in usum ecclesiae parochialis* oddawać będą powinni, a gdyby zaniedbali *poenam dupli* zaplaca.

12. Którą do ordynacyję naszą *in omnibus punctis, clausulis et conditionibus ab omnibus volumus et mandamus observari.*

13. A że nie nowina *leges et statuta discolis et negligentibus civibus* nie tylko nie chować, do egzekucyjej nieprzywozić, ale też przestępować. Tedy zapobiegające tej neglicencyjej dajemy, *auctoritate nostra* każdemu o to *cum fiscalis nostro vel divisim* z każdym tak *ex privatis* jako i *publicis, contra officia ipsorum facientibus agendi largam facultatem*. I aby ta ordynacyja nasza każdemu z obywatelów miasta naszego Chełmna tajna nie była, onę, *post acceptationem praesentium prima die in facie omnium ordinum*, promulgować i publikować rozkazujemy *sub poenis a iure statutis*. A po odprawieniu publikacyjej *modo praemisso* ordynacyja ta *a suo originali fideliter transumettur*, który *transumpt auctoritate et sub sigillo maiori civitatis ad valvas praetorii pro commoditate civium et lecturam ipsorum* będzie *triduo* potym przybity. Co postanawiamy, ordynujemy i tak a nie inaczej mieć chcemy *auctoritate nostra et mandato in praemissis mediante*. Na co dla wiarej nieomyłnej ręką się własną naszą podpisujemy i pieczęć przycisnąć kazaliśmy.

Na zamku naszym lubawskim dnia dwudziestego czwartego miesiąca marca roku pańskiego tysiącznego sześćsetnego czterdziestego pierwszego.

Kasper z Działynia Działyński
biskup chełmiński i pomezański

Locus sigilli

XII. Powołanie przez ks. biskupa Kaspra Działyńskiego komisji dla miasta Chełmna w dniu 6 XII 1642 r.

(Arch. Pelplin; C. 13, fol. 460v - 462v)

Ad Civitatem Culmensensem Commissio

Gasparus etc. Admirando Reverendo Reverendo Domini Joanni Schmak iuris utrisque doctori, canonico et archipresbytero culmensis curiae nostrae causarum auditori, Valeriano Radzyński apostolico ac eiusdemque curiae causarum actuario [?] stumensi et szembargensi, Ioanni Potrykowski instigatori tamsensi et lignovensi parochiis [!] uti fratribus in Christo carissimis salutem a Domino sempiternam.

Cum suscepti muneris ratio id a nobis exigere videatur, ut non solum gregi Dcminico Nobis licet immeritis concredito, sollicito affectu invigile-

mus, verum etiam [?] universorum mores et profectum (qui cum suis ditionibus iurisdictioni nostrae in temporalibus esse subiectum dignoscuntur) fraequentiori circumspectione perscrutemur, quia ergo inter alia negotia Culmensis civitas nostra huic sollicitudini subiecta reperitur, consentaneum rationi id esse censuimus, ut de illa tanquam in ditionibus nostri Episcopatus immo totius Borussiae antiquitate et nobilitate primaria dispiciamus, quod quidem cum obstante adversa valetudinae ipsi perficere non possumus et ne mora prolixior nostram arguat vigilantiam et praedictae civitati ipsamque inhabitantibus, immo de scitu et consensu nostro administrantibus sit nociva utrique pro debito occurrere cupientes fraternitatibus Vestris (quas ad infrascripta et alibi connotata commissarios, revisores ac iudices nostros elegimus) committendum esse duximus, prout committimus in Dei nomine praesentibus litteris nostris volentes immo et mandantes quatenus fraternitates vestrae nullo excepto (nisi aliter disposuerimus) ad praetorium Culmensis Civitatis seu ubi id posset commodius expediri feria quarta post Festum Conceptionis Beatae Virginis Mariae proxima descendant, ibique publicatis commissionis literis et fundata iurisdictione puncta a nobis in separato registro (vobis expedienda) connotata, diligenter examinent, revideant, cognoscant, noxios admoneant, ubi opus fuerit decident, omniaque sibi a nobis commissa sine debito terminent. Actum huiusmodi diligenter connotatum Nobis ad approbandum producturae in quorum omnium fidem hasce propria manu subscriptas sigillo nostro consignari mandavimus. In castro nostro starogrodensi die sexta decembris 1642 anno.

Gasparus Działyński Episcopus
Culmensis et Pomesaniensis
(locus pro sigillo)

Puncta

A nobis Dominis Commissariis Nostris in Commisione Culmae feria quarta post festum Conceptionis Beatae Virginis Mariae celebranda expedienda ordinantur.

Haec

Posteaquam Domini Commissarii Nostri in Civitatem Culmensensem eiusque praetorium seu locum loci solitum descenderint, atque ibi lecta commissione fundata iurisdictione ac denunciatis denunciandis sessionem suam inchoaverint. Facient

Primo. An Magistratus Culmensis et alii cives nostri mandata nostra et illustrisimorum antecessorum nostrorum executi fuerint, sancita et ordinationes nostras et ipsorum adimpleverint, quibus et quare non satisfecerint? diligenter inquirendo. Facient

Secundo. Unde Magistratui Culmensi usurpatio regali ac ducali in collatione salvorum conductuum, directi domini suburbani et constitutio privata burgrabii.

Tertio. Locationes bonorum praetorii culmensis tempore pontificatus nostri factas ab eodem magistratu exigant et ille commonstrare teneatur et anteriores si necessitas dictaverit revideant.

Quarto. Duo ex commissariis, scilicet secundus et tertius, negotium inter dictum magistratum et admirandum reverendum parochum culmensem occasione perticae lignorum ad parochiam ipsius, ut asserit, pertinentis componant amicabiliter, alias in casu denegatae compositionis. Iudicio civili scabinali culmensi assideant et iuramento (quoad iuxta contenta decreti Illustrissimi et Reverendissimi Domini Joannis Lipski antecessoris nostri magistratus per duos proconsules seniores et duos ex communitate coram eodem praestare tenebitur) illud auscultando attendant.

Quinto. Idem a magistratu munimenta eodem decreto specificata exigant aliaque contenta ad executionem deduci curent.

Sexto. Idem scholae Culmensis privilegia super quatuor plateas ad eam spectantes revideant et illa connotent.

Septimo. Certis civibus nostris culmensis, quorum hic nomina adhuc non exprimuntur, domos alienas visitare inhibeat, nam exinde facilis peccati occasio et ad depravandam honestatem feminarum fortis suboritur suspicio. Quo circa illos de talibus serio admonebunt edictumque nostrum ad occurrendum ansibus hujusmodi promanatum facient publicari.

Octavo. Quia relatum habuimus nonnullos fornicarios in eadem civitate inveniri, qui sub quodam pretextu dotis vel matrimonii ineundi, quasdam puellas deflorarunt proinde super hoc facinore inquirent, cognoscent ac decident nihil impunitum relinquentes.

Gasparus Dzialynski

Episcopus Culmensis et Pomesaniensis

mpp.

locus pro sigillo

XIII. Akt komisji chełmińskiej z dnia 9 XII 1642 r.

(Arch. Pelplin C. 13, fol. 463 - 465v)

Eodem die Actus Commissionis Culmensis

Coram Admirabilis Reverendis Joanne Schmak iuris utriusque doctorem, canonicum, archipresbiterum culmensem curiae Causarum Illustrissimi et Reverendissimi Domini Gaspari a Działyń Dei gratia Episcopi Culmensis et Pomesanensis auditore, Domino Valeriano Radzynski Apostolico as eiusdem Curiae Causarum actuario, Joanne Potrykowski instigatore ab eodem Illustrissimo ad infarscripta commissariis et revisoribus deputatis in Civitate Culmensi eiusque Praetorio feria quarta, quinta et sexta post festum Conceptionis Beatae Mariae Virginis celebrati.

Ingrossatio

Illustrissime et Reverendissime Domine Domine et Benefactor clementissime.

Ex mandato Vestrae Illustrissimae Celsitudinis Domini nostri clementissimi literas commissionis pariterque revisionis in civitate Culmensi per nos expediendae transmissas habuimus, quibus ea qua par erat reverentia exceptis iniuncti operis negotium maturari curavimus ad civitatem Culmensensem feria quarta post festum Conceptionis B M V proxima descendentes ubi Magistratu Consulari et quorum scire interfureat de adventu nostro atque huiusmodi inhoatione negotii avisatis in stuba praetoriana horis pomeridianis praemissa per ministerialem trina acclamatione de inhoando, lectis commissi literis fundata iurisdictione sessionem nostram incepimus. In qua puncta Celsitudinis Vestrae nobis ad inquirendum transmissa examinanda accepimus quorum.

Primum examinando Magistratus se pro modulo et quantum fieri potest eidem respondisse asseruit et quod areas desolatas iuxta ordinationes Illustrissime Celsitudinis Vestrae aedificari curaverit nolentes vel negligentes fundis domibus seu areis praedictis annexis Wymiary nuncupatis alios laudo suo inhaerente abiudicaverit, alios serio et sub amissione eorundem commonuerit, de aliis certa decreta fecerit nobis registrum arearum supraaedificatarum et fundorum emensuratorum Wymiary dictorum commonstrando super quibus Nos Commissarii super et infra-scripti pro exigentia certas declarationes ordinavimus eodem registro breviter adnotantes.

Secundum et tertium punctum per Illustrissimam Celstitudinem Vestram ad supplicationem magistratus in suspenso relictum ac tempori commodiori alias in termino (?) deliberationis directi domini suburbani expediendae determinationi reservatum nos quoque reservavimus.

Quantum occasione perticae lignorum decreto iudici scabinalis in presentia nostra terminatum est, non tamen finaliter, in quo remissa.

In quinto magistratus omnem se fidelitatem ac diligentiam adhibiturum se promisit.

In septimo, octavo puncto diligentem inquisitionem instituimus et quos eo in passu excessisse aut suspicionem fortem incurrisse (?) adinvenimus de correctione vitae et absinentia ab huiusmodi vistationibus seu frequentationibus eosdem serio admonentes. In reliquo edictum Vestrae Illustrissimae Paternitatis [Pietatis?] publicari et in civitatibus ac oppidis episcopalibus tam per affixionem ad valvas Ecclesiarum quam ex ambonis per concionatores illarum promulgari et ad notitiam omnium deduci mandavimus.

His ita expeditis ad ordinationes pro eadem civitate ex cancellaria Illustrissimae Dominationis Vestrae die 24 Martii 1641 Anno promanatas illarumque disquisitionem nos contulimus.

Ex quibus fontinae alias *studnie* dum occurrissent tres illarum funditus erectas et compententer extractas invenimus, quarta fontina murri turres et *Szysgart* ob defectum aerarii praetoriani non sunt deducta in actum secundum.

Et in continenti Confraternitas sagittariorum supplicari fecit quatenus propina vulgo *szysgart* quantocius a Magistratu erigatur, illa iacularium alias *strzelnicę* propriis impensis provisura quod illi si et in quantum commendavimus.

Quantum autem attinet aream desertam Żakowski nuncupatam ab illo *Wymiarą* amotam praetorio magistratus restituit, censum a triennio recipit, arha vulgo *gotzfenig* ex eadem in capitaneatum brodnicensem ante quinquennium fuit exportata vetante constitutione Illustrissimae Superioritatis ad quaestionem dicti Magistratus respondentes decrevimus.

Quandoquidem area praedicta a sua successore negligitur, quia non super aedificatur proinde bona taxari, taxata publicari alias vendi mandavimus decreti praesentis vigore.

Affectioni Vestrae formati Laurentii Kruze magistratus respondendo *Wymiarą* areae Karaburowska nuncupatae annecturum se promisit postquam affectans domum in eadem extruxerit.

Debita nulla Civitas contraxit praeter locationem bonorum Niedźwiedź, quam tamen quatuor millia florenorum polonicalium pro Admirando Reverendo Domino Krzeciewski parata, ne idem Magistratus eidem restituat, sed illis penes se retentis defectibus civium privatorum, praesertim artificum subveniat, facta in bonis praetorianis per eundem Magistratum et super eadem summa assecuratione supplicant Communitate Magistratus ad officium huiusmodi paratus existendo dixit se id non gravatim suscepturum dummodo contubernia Magistratui assecurationem talem faciant ut unus pro omnibus et omnes pro uno cavere et fideiubere sint adstricti gravissima in repetendis censibus difficultate ab illis hoc idem exigente.

Musica quod nondum sit conquisita et ordinata urgentioribus impensis accedisse dixit magistratus petendo tempori commodiori et locupletiori reservari.

Punctum de frequentatione ecclesiae parochialis Valde rari observare sunt inventi et praesertim opifices, qui diligenter investigati causas non causas allegantes poenas contraventionis ordinationi huic merito sustinere debuerunt.

Sed Admirabili Reverendi Domini Parocho paterne adhuc procedente ipsique culpam hanc et negligentiam condonante de meliore mandati huiusmodi observatione serio sunt admoniti comminatione poenarum ab Illustrissima Vestra Celsitudine infallibiliter extendendarum omnino correcturi. In reliquis idem Magistratus cum sua Communitate praemissa humilima subiectione debitam observantiam pariterque diligentiam in exequendis mandatis et ordinationibus adimplendis praestitutum se offe-

rendo Maximas Vestrae Illustrissimae ac Reverendissimae Celsitudini re-
tulit grates precando Deum Optimum Maximum ut Vestram Celsitudinem
Illustrissimam diu superstitem diuque incolumem ac de sua integritate
Civitatis et Civium reformatione paterne prospicientem dignetur con-
servare.

Quibus quidem punctis ita uti praemisum est expeditis aliisque pro
exigentia loci, temporis et personarum facile occurrentibus terminatis
eidemque Magistratui et Communitati ad videnda certa puncta per
Illustrissimam Celsitudinem declarari feriam 2 proximam pro termino
peremptorio assignantes, Revisioni nostrae die Sabbati finem imposu-
imus ipsamque terminatam esse publicari mandavimus ministeriali ad-
hibito.

Illustrissimae et Reverendissimae Celsitudinis Vestrae Patroni et Be-
nefactoris nostri clementissimi humilissimi apud Deum exoratores et
obsequentissimi servitores commissarii et Revisores in actu specificati.

His ita uti praemisum est labore diligentia et fideli connotatione
peractis annum quadragesimum secundum supra millesimum et sexcente-
simum Sacrosanctae et individuae Trinitati Beatissime et gloriosissime
Virginis Mariae Faecunditati et sanctorum omnium Universitati cum
laude honore virtute et gloria sempiterna dicatum finivimus.

**XIV. Ordynacje z 1676 r. ks. biskupa-sufragana Macieja Bystrama
administratora diecezji sede vacante dla miasta Chelмна**

(Arch. Pelplin, C. 18, fol. 240 v. - 241 v.)

Ordinationes pro bono publico civitatis Culmensis

Matthias Bystram dei gratia Episcopus Argivensis pro tempore Ad-
ministrator.

Universis et singulis quorum interest praesentibus litteris nostris
significamus semper quidem bono ordini et conservandarum legum inte-
gritati invigilandum atque prospiciendum esse, peculiariter tamen aequi-
tatis ratio idem exposcit ut in hac orbitate sedis et Episcopatus Culmen-
sis vacantes primariae in ditione episcopali Civitate Culmensi in nonnullis
iurium et libertatum ipsorum desuetudinibus et praeiudiciis exortis ad
eiusdem civitatis supplicationem per suos ex consulatu ablegatos specta-
biles Jacobum Czechowicz et Andream Kraus, Joannem Dudziński tribu-
num plebis presente famato Petro Czatter fiscali, nobis humiliter porrec-
tam de remediis, conservationis et in statum pristinum reintegrationis
provideamus.

1-mo. Ac in primis. Inhaerendo privilegio Kostkoviano feria secunda
post Dominicam Septuagesimae 1594 super liberam electionem in arce

Lubaviensi elargito determinamus, ut libera electio consulum et proconsulum soli magistratui inter se competens in praesentia ex gremio capitulari deputandi praelati sive canonici culmensis et non saecularis personae statu tempore videlicet post Domenicam Laetare in quadragesima, et non aliter ne in calculis reddendis et aliis inde sequentibus difficultas ordeatur celebretur, ubi a praesidente spiritali nulla persona ad officium sumenda proponatur aut intrudatur nisi quae ex votis et calculis liberis electa stetit iuxta praescriptum iuris culmensis art. 2 libro et capitulo primo.

2-do. Cives et incolae dictae civitatis omisso processu iudiciario in prima et secunda instantia vel non expectata termini incidentia ex appellatione provenientia directe ad supremum subsellium et ibidem per importunas instantias, absonie etiam parte altera decreta non reposcant sub eorum nullitate et pro poena centum marcarum pruthenicalium fisco nostro applicanda. Appellationes vero ab utraque iudiciorum instantia ad secundum officii instantiam et hinc ad superioritatem legitime currant in omnibus causis civibus privilegiatis et incolis aliisque personis civitatis non autem subditis praetorii, quibus iuxta iura et directum eiusdem praetorii dominium ultra officium consulare appellare non liceat. Et quamvis in omnibus causis eiusmodi appellationes civibus et incolis culmensis civitatis licitas esse declaramus, exceptas tamen esse volumus causas levioris momenti et quarum litis aestimatio non excedit valorem 50 marcarum pruthenicalium exemplo maiorum et minorum civitatum Prussiae privilegio Domini Sigismundi Cracoviae feria quarta in vigilia festi Sancti Matthaei Apostoli et Evangelistae 1542 de servandis instantiis emanato.

Item causas notorias et manifestas quae nulla indigent probatione. Item in causis liberae in facie iudicis agnitionis. Item in causis et actionibus iudicialiter seu officiose ex termino tacto intentatis ob dishonorationem iudicis aut personae in magistratu positae dicto vel facto ibidem patratam et ubi sola intenditur correctio. Item in causis boni ordinis inter contubernia iuxta articulos eorum servandi, mensurarum, annonae, damnorum bonis praetorii illatorum et quae ad plebiscitum diriguntur. In his omnibus causis ad celeriolem sanctae iustitiae administrationem auctoritatem magistratus tuendam, odia inter cives restrigenda et ad obviandum indebitis expensis ac bonum civitatis ordinem conservandum ultra primam et secundam instantiam nemini liceat appellare, dummodo officia aut magistratus in correctione aut poenarum extensione non excedant, quo casu etiam in supra memoritis ab excessu poenarum, iuxta leges, appellatio sit libera.

3-tio. Irrepsit non minor abusus, cum nonnulli civitatis inhabitatores, conflatis ex argilla et stramine tuguriolis, igni concipiendo proprioribusque (!) quae quinquaginta et ne vix ultra florenos non excedunt, tali prae-textu inordinato, assequendarum libertatum civitatis appetitu abducti;

pro civibus bene possessionatis volunt reputari. Quia vero antiquum plebiscitorum conditores non aliter peculiarum libertatum et praerogativarum per legem cives esse capaces voluerunt, nisi bene possessionatos et arma sua deferentes, ut nimirum decorem civitatis et fortunarum providerent securitatem ac condignis potius aedificiis constructam civitatem, quam informibus casis vastum loci horrorem et abiectum pagum relinquerent, proinde nullus ab hinc ex inhabitatoribus pro cive possessionato reputetur, nisi domo tali quae ad minimum quinquecentos florenos polonicales valeat, potiatur. In quorum fidem praesentibus manu nostra subscriptis sigillum nostrum subimprimi mandavimus.

Actum et datum Culmsae feria secunda post festum Sanctissimae Trinitatis in crastino proxima quae fuit prima mensis iunii 1676. Praesentibus perillustribus et admirandis reverendis Dominis Joanne Potrykowski praeposito, Joanne Ludovico Strzesz iuris utriusque doctore, custode et archipresbitero Culmensi, sacrae Regiae Maiestatis secretario, Francisco Wolucki, Thoma Prątnicki concionatore cathedrali ordinario, praeposito lubaviensi, sede vacante Episcopatus Culmensi Economo, praelatis et canonicis culmensibus.